

Г. В. ЛІСАЧУК, д.т.н., проф., НТУ „ХПІ”

І. О. АННЕНКОВ, к.і.н., НТУ „ХПІ”

Н. Г. АННЕНКОВА, к.і.н., доц., НТУ „ХПІ”

І. А. ТАРАСЕНКО, аспірантка НТУ „ХПІ”

БУДІВЕЛЬНИЙ СЕКТОР УКРАЇНСЬКОЇ РСР НА ЕТАПІ ЛІКВІДАЦІЇ ПОВОЄННОЇ РУЇНИ (1943–1952 РР.).

У даній праці надається узагальнена оцінка ефективності державного директивного способу управління будівельним сектором УРСР в умовах повоєнної відбудови.

Ключові слова: будсектор, будматеріали, цемент, в'язучі, будмайданчик, промисловість, управління, будівництво.

Вступ. Будівельний сектор являє з себе складний багатогалузевий комплекс господарського сектору економіки. До нього входять як загальні та спеціалізовані організації з проведення будівельних та монтажних робіт, так і підприємства промисловості будівельних матеріалів. Причому, спеціалізація будівельних установ здійснюється не тільки за видами будівельних робіт, а й за профілем галузей, для яких ці роботи здійснюються. Підприємства індустрії будівельних матеріалів також неоднорідні за профілем діяльності. Так, у межах цієї сфери, наприклад, знаходяться й промисловості покрівельних і стінових матеріалів, виробництво скла, кераміки та металевих санітарно-технічних виробів. Отже організації, що входять до промисловості з виготовлення будматеріалів у цілому, у своїй діяльності можуть використовувати кардинально різні технологічні процеси зокрема. Унаслідок означеної багатопрофільності, будівельний сектор надзвичайно складно піддається керуванню, а рівень його розвитку в багатьом визначає ступень ефективності капіталовитрат суспільства. Дослідження ж з історії будіндустрії надають спроможність виявляти закономірності розвитку цієї сфери, що дозволяє оптимізувати заходи з управління науково-технічним прогресом у капітальному будівництві та промисловості будівельних матеріалів і, тим самим, вирішувати відповідні питання суспільства з оптимальним бюджетним навантаженням.

Актуальність. Доволі значущим періодом в історії українського будсектору став етап ліквідації повоєнної руїни у 1943–1952 рр. Вивчення стану будівельної сфери в цей час надає спроможність скласти певні критерії ефективності державного директивного управління досліджуваною галуззю суспільно-технічної діяльності в екстремальних умовах ведення господарсько-економічної діяльності. Усвідомлення означеного досвіду дозволяє сформувати методика оцінки ступеню доцільності та масштабності

державного втручання в управління розвитком будівельної сфери в залежності від змін соціально-економічних умов, що є кінце необхідним при пошуку виходу з сучасного нестабільного стану української будівельної індустрії.

Мета і завдання. На меті даної статті стоїть надання загальної характеристики державному директивному способу управління роботою будівельної індустрії України в умовах ліквідації повоєнної руйни. Задля досягнення цієї мети потрібно вирішити завдання з: встановлення суспільно-економічних умов, в яких прийшлося працювати будсектору республіки; виявлення реальних загальних результатів роботи з відновлення господарського комплексу Української РСР; визначення масштабів внеску кожної з провідних галузей будівельної сфери у вирішення питання відновлення мирного життя українського суспільства

Історіографічний огляд. Оцінка ефективності державного директивного способу управління господарським комплексом УРСР в умовах ліквідації повоєнної руйни була здійснена в багатьох історичних працях. Але акцентування уваги на ефективності керування в означений спосіб саме будівельною сферою республіки зроблено в дослідженнях [1–7]. Між тим, аналіз поставленої проблеми в публікації М. Середенка [1] здійснюється з позицій превентивного унеможливлення похибок з боку комуністичної партії при виконанні будь-якої задачі, у тому числі – з керування будівельним сектором під час відновлення народного господарства України. У праці Ю. А. Приходько [2] також занадто величається роль компартії у процесі управління будівельною сферою в період, що вивчається, але й міститься критичний матеріал з роботи будпідприємств. У дослідженні Е. Ю. Локшина [3], на відміну від попередніх авторів, роль компартії у вирішенні окреслених проблем сприймається критично, але виявлені хибні моменти в організації роботи будсектору дослідником відносяться до наслідків “культу особистості”. Аналіз ефективності застосування директивних методів керування будівництвом у всіх наведених працях робиться в контексті оцінки цього способу управління всією економікою СРСР, а його однозначно позитивна результативність у авторів не викликає сумнівів. Проте наведений у цих же працях фактичний матеріал часто суперечить узагальненій оцінці, що дає привід вважати перелічені наукові роботи занадто тенденційними, хоча й у межах загальноприйнятої, у час їх написання, практики.

На відміну від попередньо розглянутих праць, у колективних дослідженнях, здійсненні під головуванням П. С. Непорожнього [4] та С. М. Андріанова [5], оцінка ефективності державному директивному методу управління будсектором УРСР в обраних хронологічних межах не надається. Автори цих монографій, подаючи відомості із стану справ у будівництві та промисловості будівельних матеріалів, навіть не розглядають того, завдяки чому наведений ними стан склався. Але не дивлячись на відсутність прямого

аналізу, за рахунок численної статистичної інформації, на підставах праць [4, 5] можливо робити певні висновки щодо досліджуваного питання.

Більш об'єктивно досліджувана проблема розглядається в колективній монографії [6] та роботі В. К. Барана і В. М. Даниленка [7]. Але в праці [6] вивчається відбудова Харківського регіону, а в монографії [7] питанню ефективності державного директивного способу управління будсектором УРСР в період ліквідації повоєнної руйни приділяється занадто мало уваги. Таким чином, у сучасній історіографії досліджуваного питання на сьогодні відсутні праці, у яких би цілеспрямовано вирішувалися поставлені в даній роботі завдання.

Перші кроки з відбудови народногосподарського комплексу України розпочалися ще в листопаді 1941 р., коли при Військовій раді Південного фронту було створено оперативну групу з промисловості. У цей же час ЦК КП(б)У та Раднарком УРСР затвердили план відновлювальних робіт. До кінця березня 1942 р. у неокупованих районах Харківської та Луганської областей було повністю або частково відновлено роботу 728 підприємств. На липень 1942 р. у Донбасі було відбудовано 80 крупних та 200 дрібних шахт доменну піч та декілька коксохімічних заводів. Проте невдачі Червоної Армії у літній компанії 1942 р. призвели до подальшого просування німецьких військ територією України, що звело нанівець витрачені зусилля з відновлення економіки республіки. Подальші заходи з подолання воєнної руйни в УРСР отримали своє продовження із початком визволення українських територій у 1943 р. [2, с. 46–47].

Незважаючи на те, що відбудова господарського комплексу розпочалася в ході війни, до 1945 р. вдалося відновити лише 7 % втрачених промислових потужностей. Безумовно, ведучи бойові дії, Радянський Союз усі сили спрямовував на створення військової переваги над противником. Але слід визнати, що отримати вказану перевагу, не в останню чергу, допомагало й максимально можливе наближення до фронту промислових об'єктів, на яких відбувалося виготовлення та ремонт необхідних військам озброєнь, технічних засобів та їх комплектуючих, виробництво засобів виробництва цієї номенклатури. [3, с. 60; 8, с. 491; 9, с. 5, 10].

Плануючи заходи з відродження народногосподарського комплексу УРСР, керівництво республіки і Радянського Союзу виходили з концепції першочерговості відновлення промислового сектору України. На потреби важкої індустрії упродовж 1946–1950 рр. спрямовувалося 80 % капіталовкладень. Наведена концепція обумовлювалася необхідністю найкорішого повернення ступеня індустріалізованості економіки Української РСР до довоєнного рівня. Оскільки до початку радянсько-німецької війни на тільки-но приєднаних до УРСР західноукраїнських землях ще не вдалося досягнути ступеня індустріалізованості Радянської України, падіння останнього на Сході республіки робило реальною загрозу повернення, нехай і не на тривалий час, усього українського суспільства до

доіндустріального рівня свого розвитку. Така ситуація мала б досить тяжкі наслідки не тільки для подальшого соціально-економічного розвитку УРСР, а й для утримання Радянським Союзом своїх темпів науково-технічного та економічного розвитку в цілому. І навпаки, швидке відновлення української промисловості в купі з прискореною індустріалізацією східних регіонів країни надавали СРСР шанс у стислі терміни завершити індустріалізаційні процеси на всіх своїх більш-менш щільно заселених територіях. Означене давало спроможність досягти ступеня індустріалізованості усього радянського суспільства, певною мірою, відповідного тому, що існував у провідних країнах світу. За таких умов Радянська держава ставала б спроможною ефективно конкурувати з цими країнами при відстоюванні власних геополітичних позицій [8, с. 493].

Виходячи з цих стратегічних міркувань перед будівельним сектором УРСР ставилися завдання, насамперед, з промислового будівництва. Між тим, для їх вирішення необхідно було визначитися з питаннями кадрового, технічного та матеріального забезпечення будмайданчиків. Оперативно упоратися з ними допомагала існуюча система державного директивного управління з притаманними йому жорсткими методами забезпечення виконання поставлених завдань. Так, незважаючи на голод, що охопив Україну в 1946–1947 рр., уряд знаходив можливість організувати гідне харчування працівників, зайнятих на відбудовних роботах, навіть, якщо це приходилося здійснювати за рахунок інших категорій громадян. Наявність можливості нормального харчування на відбудовних роботах ставала стимулом для молоді з сіл для від'їзду на будмайданчики України. Більшість з прибуваючих у цей період, наприклад, до Харкова складали юнаки та дівчата у віці від 14 до 19 років [6, с. 414].

У тих регіонах Радянського Союзу, де ситуація з продовольчою кризою не була настільки гострою, як в Україні, Міністерством трудових резервів СРСР, часто примусовими методами, проводилися мобілізації молоді на будівництва народногосподарських об'єктів в УРСР. Чимало юнацтва працювало на відбудові промисловості за путівками ВЛКСМ та ЛКСМУ. Їх загальна кількість тільки на 1945 р. склала понад 40 тис. чоловік. Достатньо широко в перші повоєнні роки на роботах з ліквідації руїни застосовувалась праця військовослужбовців, військовополонених та ув'язнених. Для поповнення кадрового ресурсу на індустріальних розбудовах партійними установами організовувалися певні ініціативи, як наприклад, рух за перехід конторських службовців на виробничі об'єкти. Усі ці заходи дозволили сконцентрувати на об'єктах капітального будівництва значні трудові ресурси, що давало можливість уряду планувати швидкі темпи відновлення народногосподарського комплексу [1, с. 40; 2, с. 80; 7, с. 30, 35].

Між тим, витримати взяті планові зобов'язання лише завдяки мобілізації людських ресурсів виявилось неможливим. Тому ухвалений восьмою сесією Верховної Ради УРСР у серпні 1946 р. Закон “Про п'ятирічний план відбудови і розвитку народного господарства УРСР на 1946–1950 рр.” виконати в повному обсязі не вдалося. Не дивлячись на переможні рапорти місцевих партійно-урядових органів, промисловість республіки доволі важко входила в довоєнний ритм роботи. У Харкові в 1946–1947 рр. було відновлено, наприклад, лише чверть промислових потужностей арматурно-радіаторного та котельно-арматурного заводів. Упродовж 1943–1947 рр. хронічно не виконувалися плани пусків енергетичних потужностей, з-за чого, на взірець, на Харківському турбогенераторному заводі вручну крутили шківні верстатів. Відновити довоєнний рівень енергопостачання в місті вдалося лише в 1948 р. Великі труднощі спостерігалися і з вводом у дію промислових новобудов. Так, Харківський завод «Електроважмаш» у 1946 р. намічалось ввести в дію за три місяці, що само по собі було мало реальним, навіть, урахувавши наявність на будмайданчику заводу певну кількість промислових споруд. Але в дійсності запустити «Електроважмаш» вдалося тільки у 1948 р., а вивести завод на повну потужність – у 1949 р. [6, с. 389–391].

Не в останню чергу на означений стан справ у питанні відновлення постраждалих та будівництві нових промислових потужностей впливала нестача засобів механізації будівельних робіт. Евакуйовані під час війни з України в східні регіони СРСР машинобудівні заводи, здатні до переналагодження під випуск засобів механізації для будівництва, здебільшого, залишилися в місцях евакуації. Нові ж підприємства орієнтовані на виробництво згаданої продукції, хоча й будувалися в достатньо стислі терміни, але їх потужності були явно недостатніми для задоволення потреб будівельників, оскільки основні ресурси спрямовувалися на підтримку важкого машинобудування. Так наприклад, у Харкові в 1946 р. був пушений завод дорожніх машин, спеціалізований на виробництві будівельної техніки, але виготовлення саморозвантажувальних причепів та бульдозерів там розпочалося лише в 1951 р. З-за цього в місті склалася парадоксальна ситуація, коли за наявності заводу, спеціально створеного для виробництва техніки, здатної прискорити роботи з розчистки будмайданчиків, розбір завалів відбувався роками і, переважно, вручну. Остаточо завали на зруйнованих промислових підприємствах Харкова були ліквідовані до 1951 р. [6, с. 384–386; 9, с. 5].

Нестача технічних засобів відчувалася будівельниками не тільки на роботах із розчистки зруйнованих промислових споруд. Доволі напруженою в питанні забезпеченості будівельними машинами і механізмами була ситуація й на майданчиках, де відбувалися будівельно-монтажні роботи. Більшість з будівельних організацій, зайнятих у капітальному будівництві не мала належного ступеню механізованості. Виключення складали будпід-

приємства зайняті в шляховому будівництві. Саме на цей сектор сфери капітального будівництва в перші повоєнні роки було звернено найбільшу увагу уряду. Відновлення шляхів сполучення в Україні відбувалося й у ході бойових дій, але тоді переважало будівництво тимчасових шляхових споруд. Із зміщенням лінії фронту на Захід, зростала й потреба в стаціонарних капітально обладнаних шляхах сполучення. Їх наявність давала змогу більш швидкого та об'ємного постачання матеріально-технічних ресурсів в Україну зі східних регіонів СРСР, де отримала розвиток евакуйована промислова база. Ураховуючи те, що під час війни в УРСР було виведено з ладу 10 магістральних залізниць, зруйновано 5,6 тис. залізничних мостів та 1,8 тис. станцій, тисячі км. автошляхів, це було конче необхідним для прискореного відродження республіканського господарського комплексу [7, с. 27].

Якщо, металокопії, скло, санітарно-технічні вироби, цемент та азбоцементну продукцію, покрівельні матеріали на перших порах приходилося стовідсотково завозити, то виробництво стінових матеріалів, вапна і гіпсу, принаймні в обсягах першої необхідності, розпочалося в Україні відразу ж за звільнення територій. З 1948 р. обсяги виробництва будівельної цегли досягли рівня 1940 р., а у 1950 р. – перевищили його на 23,3 %. Однак задля виконання обраних темпів промислового будівництва вказаного зростання було явно недостатньо. Поряд із поступовим відновленням виробництва нової будівельної цегли у справу йшла й цегла, вилучена й очищена з розібраних завалів [10, с. 7].

Процес відновлення цегельних заводів в Україні доволі затягнувся. Так наприклад, Городецький цегельний завод Львівської обл. був відновлений лише в 1950 р., а Одеський цегельний завод № 3 – у 1955 р. Провал із організацією цегельного виробництва, допущений у повоєнні роки, привів до того, що й у першій половині 1950-х років, незважаючи на широке використання як стінового матеріалу природного каменю, дефіцит виробництва будівельної цегли в Україні в середньому складав 19–23 %. Особливо критичне положення з будівельною цеглою до 1953 р. включно існувало в Дніпропетровській обл. [11, арк. 152; 12, арк. 8, 121; 13, с. 50–53].

Загалом, у досліджуваній час доволі розповсюдженим, особливо на Півдні України та Подністров'ї, стало використання місцевих стінових матеріалів, насамперед, вапняку-черепашнику та опоковидних порід. Проте до 1950 р. їх видобуток здійснювався, здебільшого, у артільно-колгоспний спосіб. Принаймні, у республіканських статистичних збірниках не виявлено централізованих облікових відомостей щодо видобутку, наприклад, вапняку-черепашнику, датованих раніше 1950 р. Але в місцевій звітності так дані присутні, хоча й у доволі розрізненому вигляді. Цей факт надає підстави

вважати використання природних стінових матеріалів в Україні до 1950 р. більше місцевою ініціативою, ніж цілеспрямованим урядовим заходом. Описано наведений висновок підтверджується змінами рівня механізації робіт із видобутку черепашнику. Так, на зразок, в Одеській області в 1945 р. обсяги механізованих робіт при видобутку каменю-черепашнику складала 8 % від їх загальної кількості, а в 1955 р. – уже 90 %. Таким чином, великі обсяги застосованої в кар'єрах малопродуктивної ручної праці впродовж другої половини 1940-х років давали спроможність широко застосовувати природні стінові матеріали, здебільшого, у регіонах їх видобування [14, с. 24].

З-за нестачі кар'єрного обладнання достатньо довго не розроблявся заповнений під час війни водою Крюковський гранітний кар'єр, затримувалася розробка раніше розвіданих гранітних родовищ Томаківки, Островського родовища кристалічних порід та інших виробників гранітного щебеню. Нестача механізмів та обладнання на кар'єрних роботах існувала впродовж усього періоду відбудови. Наприклад, на Верхньодніпровському кар'єроуправлінні з-за великих обсягів ручної праці відбувалися систематичні перевитрати фонду заробітної платні, що приводило до двох-трьох місячної її затримки та, відповідно, великої плинності робітничих кадрів. Таким чином, у досліджуваний період постійно існував певний дефіцит гранітного щебеню – основного крупного заповнювача збірних залізобетонів [12, арк. 85–87].

На етапі відновлення народногосподарського комплексу України збірний залізобетон виготовлявся на промислових потужностях будівельних організацій. Тому, починаючи з 1946 р. практично всі потужні будівельні організації, зайняті в процесі відновлення українського господарства розпочинають виготовлення збірних залізобетонних конструкцій різного ступеню складності і в різних обсягах, тоді як до війни цим займалися лише поодинокі будпідприємства. Стримувала створення спеціалізованих виробничих організацій з випуску збірного залізобетону наявність у республіці суттєвого дефіциту гранітного щебеню, цементу, та відповідного металовальцювання, потреби в яких, на той момент, задовольнялися, здебільшого, за рахунок ввозу з-за меж Української РСР. Отже серійне виробництво збірних залізобетонних конструкцій у республіці в промисловому сенсі розпочалося в 1950-х роках [4, с. 196, 15, с. 78].

Проблема виготовлення металовальцювання для збірного залізобетону полягала у тому, що металургійна індустрія УРСР була зорієнтована на задовольняння потреб, насамперед, машинобудівного комплексу. Плани її розвитку не враховували можливості утворення спонтанного стрімкого попиту на означену продукцію, а сама система централізованого планування не дозволяла вносити поточні корективи в необхідних обсягах та ступені

оперативності. Ситуація ускладнювалася міжвідомчою неузгодженістю в діях Мінчормету СРСР та союзного і республіканського міністерств промисловості будівельних матеріалів (МПБМ). Причому, згадана неузгодженість проявлялася і за вертикаллю – між союзним і республіканським МПБМ. Таким чином, виправлення укладеного стану наприкінці 1940-х – початку 1950-х років опинилося в компетенції виключно союзних органів вищої (надвідомчої) влади і управління – ЦК КППС та РМ СРСР. Отже вирішення питання задоволення республіканської індустрії будматеріалів необхідним металовальцюванням в обсягах, здатних забезпечити створення власної промисловості збірного залізобетону, затягнулося до середини 1950-х років.

Дещо краще, ніж з металовальцюванням, у досліджуваний час вирішувалася проблема організації цементного виробництва в УРСР, оскільки діяльність цієї галузі здійснювалася практично суцільно в системі промисловості будівельних матеріалів. Відновлення роботи цементних заводів мало першочергове значення для відбудови українського господарства, особливо враховуючи взяті темпи відновлення. До 1950 р. вдалося не тільки реконструювати існуючі до війни цементні підприємства, а й побудувати нові – Київський, два Луганських (МПБМ і промкооперації Облпромади) та Херсонський цементні заводи. Хоча слід визнати, що всі вони мали неповний цикл виробництва – були розмелювальними. Такий підхід до створення цементних підприємств у перші повоєнні роки обумовлювався бажанням уряду як можна швидше вирішити проблему дефіциту цементу завдяки помелу шлаку безпосередньо на місцях концентрації будівельно-відновлювальних робіт. Відходи металургійного шлаку з регіональних промислових організацій постачалися на розмелювальні підприємства, створені в постраждалих від війни регіонах, що не мали достатніх цементних потужностей. У такий спосіб удавалося оптимізувати процес задоволення потреб будівельників у цементі невисоких марок на місцях. Доречи, цей метод в Україні був апробований ще до радянсько-німецької війни в Харкові на початку індустріалізації та в Запоріжжі, коли там після побудови Дніпрогесу розпочалося активне промислове будівництво. Безумовно, розмелювальні підприємства не могли докорінно змінити ситуацію із забезпеченням цементом, оскільки їх виробничі потужності були малими. Між тим, їх наявність дозволяла місцевій владі оперативно реагувати на утворення дефіциту цементу на найважливіших напрямках відбудови та якщо не ліквідувати його повністю, то, принаймні, значно скорочувати. Для виконання поставлених завдань з відновлення господарства України були потрібні нові високопродуктивні

потужності. У відповідності до вказаної потреби до 1953 р. уводяться в дію Миколаївський Дрогобицької області (1950 р.), Криворізький (1952 р.) та Новоамвросіївський (1953 р.) цемзаводи. Але запуск двох останніх вже не міг кардинально вплинути на процес відбудови, який, по суті, у 1952 р. увійшов у завершальну фазу. Таким чином, у найбільш напружені роки відновлення господарського комплексу УРСР будівельникам доводилося працювати в умовах превентивної нестачі цементу [16, с. 21].

Частково задовольняти проблему цементного дефіциту в Україні в досліджуваний період вдавалося завдяки використанню вапна та гіпсу. Проте виготовлення вапна за існуючих на той час недосконалих технологіях виявлялося достатньо коштовним у порівнянні з процесом виробництва цементу. Так, відпускна ціна на 1 т. вапна складала 100 крб., а на 1 т. цементу—110–120 крб. за незрівнянно нижчою якістю вапна як в'язучого_по відношенню до цементу. Отже якщо подекуди й вдавалося компенсувати нестачу цементу в фізичному вимірі, то в ущерб бюджету будівництв. Дуже перспективним наприкінці 1940-х років став напрям виготовлення гіпсових перегородних плит. Окрім того, напівводняний гіпс, що випускався промисловістю будівельних матеріалів досить широко застосовувався в будівництві для штукатурних розчинів. Використання вапна та гіпсу в період ліквідації повоєнної руїни надавало змогу першочергово спрямовувати основні обсяги постачання цементу на ті ділянки відновлювальних робіт та виготовлення будматеріалів, де застосування інших в'язучих було неможливим. Про масштаби застосування гіпсу та вапна наприкінці років свідчить той факт, що, наприклад, з 1945 р. до 1950 р. обсяги виробництва цементу в Україні збільшилися в 6 разів, але й обсяги виробництва вапна зросли в 4,8 разу, а гіпсу – більш, ніж у 5 разів. [4, с. 85, 175, 179, 183].

Між тим, слід визнати, що незважаючи на збільшення обсягів виробництва в'язучих в Україні впродовж періоду відновлення господарського комплексу республіки, темпи їх зростання не відповідали поставленим завданням з ліквідації повоєнної руїни. Але все ж таки, ситуація з в'язучими була набагато кращою, ніж у сфері виробництва віконного скла. Незважаючи на те, що склярське виробництво відновило свою роботу з весни 1944 р., а в 1947 р. було введено в дію новий Львівський склозавод, стан із постачанням віконного скла на будмайданчики республіки залишався напруженим ще до середини 1950-х років. Так, дійсно, у 1950 р. українська гутна промисловість за обсягами виробництва віконного скла перевищила довоєнний рівень. Проте це вірно якщо порівнювати з 1940 р. У порівнянні ж до 1937 р. обсяги відповідної продукції у 1950 р. склали всього 92 %. І це – при більш, ніж у два рази вищих обсягах будівництва. Отже можна з цілковитою впевненістю стверджувати, що потреби української будівельної сфери у віконному склі в часи повоєнної відбудови задовольнялися,

переважно, завдяки ввозу цієї продукції із східних регіонів СРСР, що ніяк не сприяло скороченню темпів будівництва [5, с. 151].

Досить успішно українській промисловості будівельних матеріалів удалося вирішити в досліджуваній період проблему покрівельних засобів. Обсяги виробництва шиферу на республіканських заводах з 1946 р. до 1950 р. зросли в 2,8 рази і перевищили довоєнний рівень більш, ніж у 2 рази, що цілковито відповідало взятим темпам будівництва. До цих показників варто додати півторакратне збільшення обсягів виробництва черепиці та налагодження роботи Славутського, Одеського, Київського та Харківського руберойдних заводів. Саме завдяки досягненням українських підприємств із виготовлення покрівельних матеріалів республіканській промисловості й вдавалося вирішувати питання з пуску заводів в умовах повоєнної руйни, оскільки виконання більшості планових завдань у 1943–1945 рр. розпочиналося не у відновлених спорудах, а на критих проммайданчиках. У 1946–1949 рр., тримальні конструкції переважної кількості довоєнних промислових будівель було відновлено, але відсутність у них санітарно-технічного оснащення (насамперед – опалювального) та належного засклення робило покрівлю єдиним засобом укриття виробничого обладнання та робітників від негоди, що дозволяло мінімізувати залежність виконання технологічних процесів від погодних умов, хоча й ціною неймовірних фізичних зусиль промперсоналу [4, с. 182, 186].

У цілому, проблема забезпечення українських будівництв санітарно-технічними виробами до початку 1950-х років була не меншою, ніж із склярською продукцією. Превентивна орієнтація республіканської металургії на забезпечення галузей важкого машинобудування, в умовах застосування металу як основного матеріалу при виготовленні санітарно-технічних виробів, негативно відбилася на забезпеченні останніми українських будмайданчиків. Фактично, більш-менш сталим це відбулося лише наприкінці 1940-х – початку 1950-х років із передачею до Головного управління санітарно-технічною промисловістю (Головсантехпрому) СРСР Луганських ливарно-механічного і емальовального заводів, пуском у 1951 р. Харківського заводу сантехвиробів тресту «Сантехмонтаж» та запровадженням у 1954 р. союзно-республіканського (замість союзного) підпорядкування українських металургійних підприємств. Також, у цей же період, було добудовано та відновлено низку підприємств будкераміки, що дозволило значно покращити ситуацію з темпами оснащення санітарно-технічними виробами побудованих та відновлених об'єктів [17, с. 252; 18, с. 265–266].

Отже на етапі відновлення народногосподарського комплексу Української РСР (1943–1953 рр.) будівельникам приходилося працювати в умовах постійного дефіциту будматеріалів, за виключенням покрівельних. Також доволі непростою впродовж цього періоду складалася ситуація із забезпеченням будівельних організацій робітничими кадрами. Надзвичайно великий приплив людських ресурсів у будіндустрію в 1943–1948 р. змінився значним їх відтоком у 1949–1952 рр. Це було викликано зростанням кількості відновлених та нових підприємств важкого машинобудування, металургії та гірничо-видобувної галузі із набагато кращими, ніж у будівництві умовами оплати праці та механізації робіт. Але, незважаючи на означені суттєві завади, українській будівельній сфері вдалося виконати головне стратегічне завдання – у найстисліші терміни відновити довоєнні індустріальні досягнення в республіці і не дати українському суспільству деградувати до передіндустріального рівня. Правда шляхи, якими вирішувалася ця проблема базувалися, здебільшого, на величезному пориві патріотизму, що охопив увесь радянський народ під час радянсько-німецької війни, ніж на наукових розрахунках та належній організаційно-плановій роботі. Саме тому, звіти керівних працівників про запуск відновлених промислових потужностей, хоча й не були відвертою неправдою, але, за часту, і не відбивали реального стану справ на очолюваних ними підприємствах. Наприклад, на Харківському авіаційному заводі № 135 дійсно приступили до ремонту авіаційної техніки в останній декаді вересня 1943 р., але здійснювалися ці роботи не в заводських цехах на стаціонарному обладнанні, а просто неба на розчищених від завалів площадках силами пересувної авіаційної ремонтної майстерні. Заводські корпуси основного виробництва на цьому підприємстві вдалося відновити лише в 1947 р., та й те не в повному обсязі. Ще гірше обстояли справи із відновленням допоміжних господарств заводів. Так, на взірєць, котельню на Харківському заводі № 135 взагалі запустили лише в 1949 р., як, доречи, і на Харківському турбогенераторному заводі. У той же час, у звітах керівників цих підприємств про виконання планів виробництва оминалося те питання, що о холодній порі року здійснювати ці плани робітникам приходилося за мінусової температури в цехах, застосовуючи для обігріву обладнання відкриті кострища лише там, де техпроцесами виключалася обробка деталей в умовах низьких температур [19, с. 156, 175; 20, с. 135–137].

Аналіз історичних джерел показує, що завдання з відновлення та розвитку важкої індустрії безпосередньо в ході війни виконувалися завдяки, без перебільшення, героїчній праці людей, які, незважаючи на екстремальні умови виробництва, сповнені власної відповідальності за внесок кожного в загальну Перемогу, стійко виконували свої професійні обов'язки. По закінченню радянсько-німецької війни, стан життя на селі різко погіршав, що

вимусило молодь шукати щастя в місті, надаючи перевагу праці на будівництві та заводі перед голодуванням у колгоспах та радгоспах. Між тим, переможні рапорти місцевих керівників спонукали центральний уряд до підвищення планових завдань, але прихована ціна їх виконання поступово привела до втрати реальних можливостей здійснення запланованих обсягів праці. Послаблена увага уряду до промисловості будівельних матеріалів стимулювала значне відставання темпів розвитку цієї галузі від потреб будівництва, а гіпертрофовані плани останнього не відповідали існуючим у республіці потужностям. Саме наприкінці 1940-х – початку 1950-х років в Українській РСР довгобуди перетворюються з виключних явищ у буденні.

Таким чином, державний директивний спосіб господарювання виявився доволі потужним засобом управління відновленням економіки Української РСР в умовах ведення війни та безпосередньо після неї. Швидкі зміни в кон'юктурі, продиктовані екстремальними умовами функціонування господарського комплексу, вимагали й швидкого реагування на них, чому максимально сприяла адміністративно-командна система. Тільки за такого порядку управління можливо було ефективно керувати вирішенням численних проблем промислового розвитку, які, з-за вказаних екстремальних умов їх виникнення, носили характер суцільної ситуативності. До того ж, суспільні настрої, обумовлені, знов-таки, існуючим екстремальним станом знаходження держави, дозволяли використовувати людський ресурс практично без будь-яких кількісних обмежень, що сприяло досягненню результатів як не за рахунок організаційно спланованої науково-технічної підготовки, так завдяки залучанню великої кількості робітничої сили. Але з переходом на мирні рейки, фактори ситуативності почали зменшуватися, а ентузіазм населення – спадати. Відповідно до цього державний директивний спосіб управління почав втрачати свою ефективність, проте не привабливість для бюрократичного корпусу, який власне і здійснював директивні функції.

Указана суперечність існуючого способу управління господарським комплексом потребам сталого розвитку економіки негативно вплинула на подальшу роботу як усієї української індустрії, так і республіканської будівельної сфери зокрема. У період повоєнної відбудови вона обумовила структурування будівельного сектору Української РСР та той ступень проблематичної ефективності, що супроводжував його упродовж усього наступного існування Радянського Союзу.

Список літератури: 1. *Середенко М.* Відбудова промисловості України / М. Середенко. – К. : Українське державне видавництво, 1945. – 44 с. 2. *Приходько Ю. А.* Восстановление индустрии (1942–1950 гг.) / Ю. А. Приходько. – М. : Мысль, 1973. – 287 с. 3. *Локшин Э. Ю.* Промышленность СССР (1940–1963 гг.): Очерк истории / Э. Ю. Локшин. – М. : Мысль, 1964. –

383 с. 4. *Україна буде* / [Адріанов П. К., Андріанов С. М., Головка В. Г. та ін.]; за заг. ред. П. С. Непорожного. – К. : Державне видавництво літератури з будівництва і архітектури УРСР, 1957. – 223 с. 5. *Україна будівнича* / [За заг. ред. С. М. Андріанова]. – К. : «Будівельник», 1967. – 179 с. 6. *Історія міста Харкова ХХ століття* / О. Н. Ярмиш, С. І. Посохов, А. І. Епштейн та ін. – Х. : Фолио; Золоті сторінки, 2004. – 686 с. 7. *Баран В. К.* Україна крізь віки. Т.ХІІІ: Україна в умовах системної кризи (1946-1980-і рр.) / В. К. Баран, В. М. Даниленко. – К. : Видавничий дім „Альтернативи”, 1999. – 304 с. 8. *Бойко О. Д.* Історія України: Посібник / О. Д. Бойко. – К. : „Академвидав”, 2004. – 656 с. 9. *Харьков.* Краткая справочная книга: [Электронный ресурс] / Справочник экономической географии г. Харькова: ред. А. П. Голиков. – Х. : Прапор, 1976. – С. 5–15. – Режим доступа: <http://dalizovut.narod.ru/social/social.htm> 10. *Архангельский Е. П.* Строительные материалы / Е. П. Архангельский. – М. : Государственное издательство сельскохозяйственной литературы, 1951. – 83 с. 11. *ЦДАВОВ* України, ф. 4903, оп. 1, спр. 444, 231 арк. 12. *ЦДАГО* України, ф. 1, оп. 30, спр. 3457, 219 арк. 13. *Храмов О. О.* Питання розвитку промисловості будівельних матеріалів на Півдні Української РСР (На прикладі Запорізької, Херсонської та Миколаївської областей) / О. О. Храмов. – К. : Видавництво АН Української РСР, 1955. – 105 с. 14. *Рудницький П. В.* Одеський економічний адміністративний район / П. В. Рудницький. – К. : Радянська Україна, 1958. – 56 с. 15. *Горшков А. М.* Промышленность сборного железобетона / А. М. Горшков, С. С. Давыдова / Промышленность строительных материалов СССР (1917–1967 гг.): [зб. научн. работ / под. ред. А. С. Болдырева]. – М. : Издательство литературы по строительству, 1967. – С. 75–108. 16. *Богуславский А. И.* Промышленность строительных материалов СССР за 50 лет Советской власти / А. И. Богуславский, П. П. Будников / Промышленность строительных материалов СССР (1917–1967 гг.): [зб. научн. работ / под. ред. А. С. Болдырева]. – М. : Издательство литературы по строительству, 1967. – С. 7–42. 17. *Булавин И. А.* Промышленность строительной керамики / И. А. Булавин, В. И. Добужинский / Промышленность строительных материалов СССР (1917–1967 гг.): [зб. научн. работ / под. ред. А. С. Болдырева]. – М. : Издательство литературы по строительству, 1967. – С. 251–264. 18. *Иванов Д. П.* Промышленность санитарно-технического оборудования / Д. П. Иванов, Н. Н. Женишек, Р. Н. Кротков / Промышленность строительных материалов СССР (1917–1967 гг.): [зб. научн. работ / под. ред. А. С. Болдырева]. – М. : Издательство литературы по строительству, 1967. – С. 265–276. 19. *Харьковский авиазавод.* История, современность, перспективы / [С. А. Арсланов, А. Н. Галенда, В. И. Митрофанов и др.]; под ред. П. О. Науменко. – [2-е изд.]. – Х. : ХГАПП, 2006. – 436 с. 20. *Харьковский турбинный завод им. С. М. Кирова* : очерк / ред.: И. В. Лисойван]. – Х. : Прапор, 1971. – 335 с.

УДК 001.18:691:005(091):007(091):69(091)

Будівельний сектор Української РСР на етапі ліквідації повосної руйни (1943 – 1952 рр.) Г. В. Лісачук, І. О. Аннісєков, Н. Г. Аннісєкова, І. А. Тарасєнко // Вісник НТУ «ХПІ». Серія : Історія науки і техніки. – Харків : НТУ «ХПІ». – 2012. - № 42(948). – С. 47 – 60.

В данной работе дается обобщенная оценка эффективности государственного директивного способа управления строительным сектором УССР в условиях послевоенного восстановления.

Ключевые слова: стройсектор, стройматериалы, цемент, вяжущие, стройплощадка, промышленность, управление, строительство.

This paper provides a summary assessment of the efficiency of state policy process management of the construction sector of the Ukrainian SSR in post-war reconstruction.

Keywords: construction sector, building materials, cement, adhesives, building site, industry, management, construction.

Надійшла до редакції 13.06.12